

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

ΤΟ
ΧΡΟΝΙΚΟΝ
ΤΗΣ
ΖΩΗΣ ΜΟΥ

(1889-1979)

ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΑΘΗΝΑΙ - 1999

μου ἦτο 49 ἐτῶν, ὅταν τὸν ἐχάσαμε, ἦμουν ἀνώριμος ἀκόμη. Ἄλλωστε, διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ θάνατος εἰς τὴν ἡλικίαν του δὲν ἦτο κάτι τὸ ἀπροσδόκητον. Τὸν ἀγαποῦσα καὶ τὸν ἐθαύμαζα, ἀλλὰ ἡ φιλοδοξία μου νὰ φθάσω εἰς τὸ ὕψος του καὶ νὰ τὸν ἀντικαταστήσω ἐμετρίαζε τὸν πόνον μου. Τὴν ἀδελφὴν μου τὴν ἔχασα εἰς ὠριμωτέραν ἡλικίαν καὶ ὁ θάνατός της μοῦ ἄφησε τὸ συναίσθημα ὅτι ἀπώλεσα κάτι ποῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀντικατασταθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐπὶ τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι καὶ τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἀνακωχῆς ἐζητήσαμεν, δι' ἐγγράφου διαβήματός μας πρὸς τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν, νὰ ἀφεθῶμεν ἐλεύθεροι. Εἰς ἀπάντησιν, τὴν 23ην Νοεμβρίου 1918, ὁ νομάρχης Κορσικῆς μᾶς ἐκοινοποίησε τὸ κάτωθι ἐγγραφοῦ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν:

«Selon le desir exprimé par M. Venizelos, lors de son dernier passage, je décide le rapatriement des Grecs internés en Corse. Veuillez en consequence vous entendre avec votre confrère de Marseille afin qu'il vous indique le premier bateau en partance pour la Grèce, sur lequel vous embarquerez ces Messieurs.»¹

Κατόπιν τούτου, παρατηρήσαμεν εἰς τὸν νομάρχην ὅτι, ἂν ἢ ἀνωτέρω ἀπάντησις τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν ἐσήμαινεν ὅτι θὰ ἀφιέμεθα ἐλεύθεροι, τὴν ἀπεδεχόμεθα. Ἐὰν δμως ἐσήμαινε τὴν παράδοσίν μας εἰς τὸν Βενιζέλον, διεμαρτυρόμεθα, δεδομένου ὅτι μεταξὺ ἡμῶν εὐρίσκοντο πολλοὶ διωκόμενοι διὰ πολιτικῆς

1. «Συμφώνως μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ὁποίαν ἐξέφρασε ὁ κ. Βενιζέλος, κατὰ τὴν τελευταίαν ἐντεθῆεν διέλευσίν του, ἀποφασίζω τὸν ἐπαναπατρισμὸν τῶν διαβιούντων ὑπὸ περιορισμὸν εἰς Κορσικὴν Ἑλλήνων. Συνεννοηθῆτε, κατὰ συνέπειαν, μετὰ τοῦ συναδέλφου σας τῆς Μασσαλίας, διὰ νὰ σᾶς ὑποδείξῃ τὸ πρῶτον πλοῖον τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀποπλεύσῃ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐπιβιβάσῃτε εἰς αὐτὸ τοὺς ἐν λόγῳ κυρίους».

φύσεως αδικήματα. Ὁ νομάρχης εὔρε τὴν διαμαρτυρίαν μας ἀπολύτως δικαιολογημένην καὶ μᾶς ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει. Παρὰ ταῦτα, οὐδεμία ἀπάντησις ἐδόθη ἔκτοτε, καὶ ὁ νομάρχης, μὲ διαφοροὺς ὑπεκφυγὰς ἠρνεῖτο νὰ μᾶς δώσῃ ἐξηγήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ὅλοι, πλὴν τοῦ Γούναρη, τοῦ Μεταξᾶ καὶ ἐμοῦ, ἐνόμιζον ὅτι οἱ Γάλλοι, εὐρεθέντες εἰς δύσκολον θέσιν κατόπιν τῆς διαμαρτυρίας μας, εἶχαν ἀποφασίσει νὰ μᾶς ἀφήσουν ἐλευθέρους μέχρι τῆς διεξαγωγῆς ἐκλογῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Γούναρης τότε ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν Εἰρήνην, τὸν Μεταξᾶν, τὸν Ἴωνα Δραγούμην καὶ ἐμέ, ὅτι εἶχε ἀποφασίσει ἀπὸ καιροῦ νὰ δραπετεύσῃ, καὶ ὅτι προῆλθε ἤδη εἰς τὰς ἀπαιτούμενας συνεννοήσεις, θὰ ἐξετέλει δὲ τὴν ἀπόφασίν του μόλις συνεκέντρωνε τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τοῦτο μέσα. Μᾶς προέτεινε νὰ δραπετεύσωμεν μετ' αὐτοῦ. Ὁ Μεταξᾶς καὶ ἐγὼ συνηνέσαμεν, ὁ Δραγούμης ὅμως μὴ ἔχων νὰ φοβηθῇ διώξεις, ὡς ἔλεγεν, προετίμα νὰ ἐπαπατρισθῇ.

Τὰς λεπτομερείας τοῦ σχεδίου του ὁ Πρόεδρος ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν Εἰρήνην. Συμφώνως μὲ αὐτό, μία γνωστή του κυρία ὀνόματι Forgni τὸν εἶχε πληροφορήσει ὅτι κάποιος Biaggio, ὁ ὁποῖος διεξῆγε λαθρεμπόριον μὲ τὴν Ἰταλίαν διὰ τῆς Σαρδηνίας, ἀνελάμβανε ἔναντι ἀμοιβῆς νὰ μᾶς φυγαδεύσῃ, ὁ δὲ ἀδελφός της Λουδοβίκος θ' ἀνελάμβανε νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ δι' ἐνὸς αὐτοκινήτου τῆς νομαρχίας εἰς τὸ Bonifacio ὁπόθεν ὁ Biaggio θὰ μᾶς διεπεραίωνε εἰς Σαρδηνίαν.

Κατόπιν τούτου ἡ Εἰρήνη κατάρθωσε νὰ πωλήσῃ ἓνα περιδέραιόν της ἀντὶ εὐτελοῦς ποσοῦ εἰς τὸν κοσμηματοπώλην τοῦ Αἰακείου καὶ οὕτω ἀπεκτήσαμε τὰ ἀπαιτούμενα χρήματα.

Τὴν 23ην Νοεμβρίου/6ην Δεκεμβρίου, ὁ Γούναρης μᾶς εἶπε ὅτι ὅλα ἦσαν ἔτοιμα καὶ ὅτι ἡ ἀναχώρησίς μας εἶχε καθορισθῇ διὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς ἐπομένης, ὥρα 6.30 ἄ.μ. Ἀφοῦ ἀπεχαιρέτησαμεν τὰς συζύγους καὶ τὰ παιδιά μας, τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν, ὁ Πρόεδρος, ὁ Δραγούμης, ὁ Μεταξᾶς καὶ ἐγὼ, μετέβημεν, ὅπως ἐσυνηθίζαμε νὰ κάνωμε συχνά, εἰς μικρὸν καφενεῖον τῆς παραλίας καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ ὀρισθὲν ἔξω τῆς πόλεως μέρος. Ἀπεχαιρέτησαμεν τὸν Δραγούμην καὶ οἱ τρεῖς ἐπεβίβασθημεν

αὐτοκινήτου τῆς νομαρχίας, τὸ ὁποῖον εἶχε κατορθώσει νὰ ὑπεξαιρέσῃ ὁ Λουδοβίκος.

Ἀφοῦ διετρέξαμεν ἄνω τῶν 100 χιλιομέτρων, ἐφθάσαμεν ἔξω τοῦ Bonifacio εἰς τὰς 2.30' τῆς νυκτὸς τοῦ Σαββάτου 24 Νοεμβρίου/7 Δεκεμβρίου 1918. Ἐκεῖ, κρυπτόμενοι ἀνεμείναμε νὰ ἔλθῃ ὁ Biaggio ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς μετέφερεν εἰς τὴν Σαρδηνίαν.

Τὸ Bonifacio εὐρίσκεται ἐπὶ ἀποτόμου βράχου καὶ τὰ σπίτια του εἶναι κτισμένα ἐπὶ τῆς κλιτύος, εἰς τρόπον ὥστε εἰσέρχεται κανεὶς ἐκ τῆς ὁδοῦ εἰς τὸ δῶμα των καὶ δι' ἐσωτερικῆς κλίμακος κατέρχεται εἰς τοὺς λοιποὺς ὁρόφους καὶ τὴν παραλίαν.

Μετ' ὀλίγον ἦλθον ὁ Λουδοβίκος καὶ ὁ Biaggio καὶ μᾶς ὠδήγησαν εἰς ἓνα κατερειπωμένον οἶκημα, ὁπόθεν κατήλθομεν εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβίβασθημεν μᾶς εὐρυχώρου λέμβου. Ἐκεῖ ἀφήκαμε τὸν Λουδοβίκον ὁ ὁποῖος, τὴν ἐπομένην τὸ πρωὶ θὰ διήρχετο, ὡς εἶχε προσυμφωνηθῆ, κάτωθεν τοῦ παραθύρου τῆς Εἰρήνης ψάλλων τὴν Μασσαλιώτιδα διὰ νὰ τῆς δώσῃ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὅλα ἐπῆγαν κατ' εὐχὴν. Κατόπιν διώρου κωπηλασίας ἐξήλθομεν τῶν γαλλικῶν ὑδάτων. Ὁ καιρός, ἀντίθετος κατ' ἀρχάς, μετεβλήθη εἰς οὐριον. Ὑψώθη τὸ πανί καὶ μετὰ μίαν ὥραν ἤρχισαν νὰ φαίνωνται αἱ ἀκταὶ τῆς Σαρδηνίας. Εἰς τὰς 9 π.μ. ἀπεβίβασθημεν εἰς ἔρημον ἀκτὴν, ἀπέχουσαν περὶ τὰ ἕξ χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ χωρίον Santa Teresa di Gallura, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφθάσαμεν κουρασμένοι καὶ εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Μετέβημεν ἀμέσως εἰς τὸ μοναδικὸν πανδοχεῖον τοῦ χωρίου τὸ «Vincentello» καὶ μετὰ ἓνα θαυμάσιον πρόγευμα, εἶπαμε εἰς τὸν πανδοχέα ὅτι εἴμεθα ἐκδρομεῖς καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦμε νὰ ἀναχωρήσωμε τὸ ταχύτερον. Ὁ Vincentello ὅμως μᾶς εἶπε ὅτι οὐδὲν ἄλλο συγκοινωνιακὸν μέσον ὑπῆρχε πλὴν τῆς Posta (ταχυδρομικῆς ἀμάξης) ἡ ὁποία ἀνεχώρει καθ' ἐκάστην εἰς τὰς 6 π.μ. Δὲν μᾶς ἐκακοφάνη διόλου, διότι ἤμεθα κατάκοποι ἀπὸ τὴν χθεσινὴν μας περιπέτειαν καὶ ἐκοιμηθήκαμε μακαρίως ἕως τὰς 7 μ.μ. Ἐπειτα ξεκούραστοι καὶ γεμάτοι ἀπὸ αἰσιοδοξίαν ἐσχεδιάζαμε πῶς θὰ μετεβαίνομεν εἰς Ρώμην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἑλβετίαν. Τὴν αἰσιοδοξίαν μας, ὅμως, διέκοψεν ὁ Vincentello, ὁ ὁποῖος εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἐπισημάνει κάτι τὸ ὑποπτον εἰς τὴν ἐκεῖ παρουσίαν μας καὶ εἰδοποίησε τὴν ἀστυνομίαν. Αὕτη μᾶς διεβίβασε δι'

ἐκείνου ἕνα ἀστυνομικὸν δελτίον εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ γράψωμε τὰ ὀνόματά μας. Ψυχρολουσία! Ὁ Γούναρης, θέλων νὰ σκεφθῆ ἐπὶ τοῦ πρακτέου, εἶπεν εἰς τὸν πανδοχέα ὅτι θὰ τὸν ἐκάλει ἀφοῦ συνεπλήρωνε τὸ ἀστυνομικὸν δελτίον διὰ νὰ τοῦ τὸ δώσῃ. Ἡ πρόχειρος ἀπάντησις τοῦ Προέδρου φαίνεται ὅτι δὲν ἰκανοποίησε τὸν Vincentello καὶ μετ' ὀλίγον οὗτος ἐπέστρεψεν συνοδευόμενος ὑπὸ ἕναν brigadiere (ἐνωμοτάρχην) τῶν καραμπινιέρων. Μὴ δυνάμενοι νὰ κάμωμε διαφορετικά, ἐπαρουσιάσαμε τὰ διαβατήριά μας, λέγοντες ὅτι εἴμεθα πολιτικοὶ πρόσφυγες καὶ σκοπεύομεν νὰ μεταβῶμεν εἰς Ρώμην διὰ νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τὰς ἰταλικὰς ἀρχάς. Μετ' ὀλίγον, εἰδοποιηθεὶς, ἤλθε ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκεῖ ἀστυνομίας maresciallo (ἀνθυπασπιστής) καὶ μετὰ περισσὴν εὐγένειαν μᾶς εἶπε ὅτι, «προκειμένου περὶ προσωπικοτήτων ὡς ἡμεῖς, ὑποχρεοῦται νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τῆς ἀφίξεώς μας τὴν προϊσταμένην τοῦ Ἀρχῆν, ἣτις ἐδρεύει εἰς Temprio» καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέτει «εἰς τὴν διάθεσίν μας τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις», αἱ ὁποῖαι ἀπετελοῦντο ἀπὸ τὸν ἐνωμοτάρχην καὶ δύο χωροφύλακας.

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσω τὴν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν ποῦ μοῦ ἔκαμε ἡ ὀργάνωσις τῆς ἰταλικῆς ἀστυνομίας καὶ ἡ ἐπιδεξιότης μετὰ τὴν ὁποῖαν ὁ maresciallo Giuseppe Carta ἔλυσε τὸ πρόβλημα πρὸ τοῦ ὁποῖου εὐρέθη.

Τὴν Κυριακὴν ἀπεστείλαμε τηλεγράφημα πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν Orlando ἐξηγοῦντες πῶς εἴχομεν φθάσει εἰς Σαρδηνίαν καὶ ἐζητήσαμε νὰ μᾶς ἐπιτραπῆ ἡ ἐν Ἰταλίᾳ διαμονὴ μας μέχρις ὅτου κανονίσωμε τὰ καθ' ἡμᾶς.

Τὴν ἐπομένην ὁ ἐνωμοτάρχης μᾶς εἶπεν ὅτι ἐὰν ἠθέλαμε, ἠδυνάμεθα νὰ μεταβῶμεν εἰς Temprio καὶ νὰ ἀναμείνωμεν ἐκεῖ τὴν ἀπάντησιν τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως.

Οὕτω, τὴν Τρίτην, 27 Νοεμβρίου/10 Δεκεμβρίου, ἐξεκινήσαμε εἰς τὰς 6 π.μ. μετὰ τὴν ταχυδρομικὴν ἄμαξαν — ἕνα εἶδος vis-a-vis, συρόμενον ἀπὸ τρία ἄλογα — ἐφθάσαμε εἰς Temprio καὶ ἐκεῖθεν εἰς Sassari ὅπου ἤδρευεν ὁ νομάρχης τῆς περιοχῆς, Serra Caracciolo. Οὗτος μᾶς ὑπεδέχθη εὐγενέστατα. Εἶπεν ὅτι μᾶς διαβιβάζει τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ πρωθυπουργοῦ, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐδήλωσε ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ παραμείνωμε ὡς φιλοξενούμε-

νοι τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως ὅπου ἠθέλαμε εἰς Σαρδηνίαν, ἀλλὰ μᾶς παρακαλεῖ νὰ μὴ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἰταλίαν μέχρι νεωτέρας ἀποφάσεως τῆς κυβερνήσεως.

Οὕτω ἀπεφασίσσαμε νὰ ἐγκατασταθῶμεν εἰς Cagliari, πρωτεύουσαν τῆς Σαρδηνίας.

Ἐφθάσαμεν ἐκεῖ τὸ Σάββατον, 8/21 Δεκεμβρίου, καὶ κατελύσαμε εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον Scala di Ferro.

Ἡ πόλις ἦτο συμπαθὴς καὶ καθαρὰ μετὰ τὸν τότε πληθυσμὸν τῶν 80.000 κατοίκων. Τὴν ἐπομένην μετέβημεν εἰς τὸν νομάρχην καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸν δικαστὴν Camboni, τὸν ὁποῖον ἐπεσκέφθημεν ὡς Μασσῶνοι. Αὐτὸς καὶ ὁ Federico Canepa (ἐκ τῶν σεβασμίων τῆς Στοῆς) κατέστησαν οἱ καλλίτεροί μας φίλοι κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς μας εἰς τὸ Cagliari. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀνησυχία, τὴν ὁποῖαν εἴχομεν διὰ τὴν τύχην τῶν οἰκογενειῶν μας, εἶχε καταστήσει τὸν βίον μας ἀβίωτον καὶ διὰ τοῦτο προσεπαθήσαμε νὰ δραπετεύσωμεν μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν ἐκεῖ μασσῶνων.

Δὲν τὸ ἐπετύχαμεν ὁμως.

Εὐτυχῶς τὴν 18ην/31ην Δεκεμβρίου ἔλαβα τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν συγγενὴ τοῦ στρατηγοῦ Μπαῖρα, Castaldi, ἐγκατεστημένον εἰς Μασσαλίαν. Μετὰ πληροφοροῦν ὅτι ἡ Εἰρήνη καὶ τὰ παιδιά ἦσαν πολὺ καλά. Μετὰ μίαν ἑβδομάδα ὁ νομάρχης μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν Sonnino, πρὸς τὸν ὁποῖον εἴχομεν ἀποταθῆ ζητοῦντες νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ μεταβῶμεν εἰς Ἑλβετίαν, τοῦ ἀπήντησε ὅτι μᾶς παρακαλεῖ νὰ μὴ ἀναχωρήσωμεν ἀπὸ τὸ Cagliari ἄνευ νεωτέρας ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργείου του, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ὑπόθεσίν μας ἀνὰ χεῖρας.

Οἱ ἑπτὰ μῆνες, κατὰ τοὺς ὁποῖους παρεμείναμεν ἀναγκαστικῶς εἰς τὸ Cagliari, θὰ ἦσαν εὐχάριστοι χάρις εἰς τοὺς πολλοὺς φίλους τοὺς ὁποῖους ἀπεκτήσαμεν ἐκεῖ, ἐὰν δὲν μᾶς κατέτρυχε συνεχῶς ἡ ἀνησυχία διὰ τὴν τύχην τῶν οἰκογενειῶν μας εἰς μίαν τόσον ἐπικίνδυνον ἐποχὴν.

Τὴν 4ην/17ην Ἰανουαρίου 1919 ὁ Μεταξᾶς καὶ ἐγὼ ἠσθάνθημεν ἀπερίγραπτον χαράν. Ἐλαβα ἕνα δελτάριον τῆς Εἰρήνης καὶ τῶν παιδιῶν μου ποῦ μοῦ ἔγραφαν ὅτι ὅλοι τῶν ἦσαν καλά.